

חברים יריבים מחפשים זה את זה

מוקי צור

אריה בודנהיימר, בזכות החבר מפלונסק - מסעותי עם שלמה צמח ודוד בן-גוריון, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל אביב, תש"ע.

למכשיר היעיל ביותר של השלטונות להדברת המהפכה. "בדמעות לא פותרים כלום רק במעשים", אמר אביו של דוד לאחותו שהתאלמנה בסופת הימים. בכך ביטא את דרכו של בנו דוד. שלמה צמח, לעומתו, האמין תמיד כי הביטוי של עולם הנפש קשור עם המעשה ומעצב אותו. הוא האמין בדמעות ובביטוי האנושי – המנחשים את תוכנו של המעשה החלוצי. בן-גוריון נודע כאיש שהנהיג את

שלמה צמח ובן-גוריון, צעירים מפלונסק, האחד הגיע בימיה הראשונים של העלייה השנייה, בשנתה הראשונה, ב-1904, והשני שהגיע אחרי ימי השחר והפשר שלה, לאחר השבר של המהפכה הרוסית הראשונה. בן-גוריון, שהגיע ב-1906, היה כל כך מרוכז במשימתו הציונית שלא שם לב כמעט לשממה שנפלה על החיים הציבוריים היהודיים אחרי הפוגרומים הגדולים שהתרחשו בזמן עלייתו, אותם פוגרומים שהיו

שבין הפלונסקאים – שלמה צמח. ספר מינורי זה לא נולד מסקרנותו של ההיסטוריון, אלא מתוך רצונו החיוני של מחברו לפשר ומשמעות. האין זה מסוכן לסַפֵּר מחדש את סיפורו של בן־גוריון בעידן המתגעגע אליו כמנהיג? האם יקים לו המְסַפֵּר במת מעריצים או ישרוף את פסלו בכיכרות? האם יגמד את דמותו, או ינפח ויגדיל אותה, בשמחה לאידם של יורשיו? אריה בודנהיימר אינו נוקט באף אחת מהאפשרויות הללו. הוא פונה לבן עירו, יריבו וחבר ילדותו של בן־גוריון, שלמה צמח, ומספר את סיפורו הארוג בהרבה אסוציאציות חופשיות, פיסות של חשבון לב ורוח. נראה שבן־גוריון מצוי רק בשולי הספר, בזכות חברו מפלונסק, אך דווקא משום כך מתבררים בו דברים יסודיים בקורותיו ובקורותינו. ואילו שלמה צמח, מראשוני העלייה השנייה וממחולליה, זוכה כאן להארות סגוליות, שכמו הושכחו בזיכרון הקולקטיבי שלנו.

אריה בודנהיימר, מחבר הספר, הוא יוצר ופדגוג. אם היה צריך לבחור את אבותיו בוודאי לא היה בוחר בנביא או במהפכן, גם לא במצביא קר הרוח. אפשר להניח שהוא היה בוחר בחכם מתקופת המשנה מצד אחד, ובאחד מהאבות המייסדים של התנועה החלוצית,

תהליך לידתה של מדינת ישראל ועיצב הרבה מדמותה. שלמה צמח נשכח (או הושכח, כרבים מחבריו). ההשכחה נבעה דווקא מתכונותיו החשובות של האיש: הידע, המחשבה והצניעות בחיי היום־יום שלו. הדרמה שאירעה בין שני ידידי ילדות אלו, חברים לתנועת נעורים תמימה, איננה מובנת מאליה. שהרי חברים היו מילדות. יחד דיברו עברית. יחד האמינו בברית שהם כרתו בין הרצל לבין ביאליק. בין החזון של שיבת העם היהודי לארץ ישראל, הצריכה להיות כללית, מצד אחד, אך מצד שני, וברוחו של ח.נ. ביאליק, סירבו יחד לפיתרון אוגנדה המשולל עומקים תרבותיים עבריים. הפרידה ביניהם היתה מוקדמת. צמח היה מתלמידי אהרון דוד גורדון. בן־גוריון לא הבין את זְקֵן הפועלים ולא העריך אותו. בן־גוריון היה תמיד מדינאי, גם כשחרש בסג'רה, גם כשהלך ללמוד משפטים והיה חייל וגם כשעסק בשביתות ובתנ"ך. שלמה צמח, גם כשניתח באופן פוליטי, היה תמיד איש של ביקורת, חשדן כלפי מוסדות והכרעות.

חשבון לב ורוח

ספרו של בודנהיימר הוא כְּתַב סגוריה אמיץ על המעמיק והנשכח

ככל שהן פשטניות ובלתי ממצות כאבחנות ספרותיות, הנן נכונות במידה רבה לגבי סוגים של מורים ובתי מדרש של היום. למרות זהירותו הרבה וכנותו שופעת ההומור, רואים בספר שלפנינו באיזה צד מצדד אריה בודנהיימר כמורה־מחנך וכסופר. הוא כותב אפולוגיה נפלאה על שלמה צמח.

הספר על שלמה צמח ודוד בן־גוריון אינו דיאלוג סוקרטי, בו אחד הגיבורים דולה מחברו מסקנת אמת הצומחת מתוך שלילה והיגיון. זהו ספר הצומח מתוך משא ומתן לימודי. אין בו מורה ותלמיד, גם לא תורה ידועה מראש. הוא נולד משיחות ואירועים שהועלו על ידי המחבר המתגלגל מנוף אינטלקטואלי אחד לשני, מסיפורי ילדות ישראלית לסיפורי משפחה ומהם לפיסות היסטוריה נוקבות. בטונים בהם הוא משתמש אין להפיל את חומות יריחו אך ניתן להסתופף איש עם רעהו: להקשיב, להפרות מחשבה ולחדד חושי אבחנה.

הז'אנר הספרותי שיוצר כאן בודנהיימר שייך לאותו זן של ספרות המאמין בקורא וביכולתו לקשר את הנפרדים, לערער על המוסכם וליצור ניכוח אישי בין אנשים הפוגשים זה את זה ויש להם צורך לספר איש לרעהו סיפור. זהו סיפור אחר מזה המסופר באופן רגיל. כמו שהיה

מצד שני. בתי המדרש של חז"ל מצטיירים דרכו כבתי שיחה, בתי סיפור ומוקדים להרפתקאות רות. בתים לחברותא לימודית ולהפלגה דמיונית. הם מעלים שאלות הנוגעות לפאת שדה, לגבולות בין שכנים, לכלי עבודה וליחסי מורים ותלמידים. יהיו שיצביעו על כך שחכמים אלו עמדו תמיד נוכח שלטון אלים, שבויכוחיהם השתקפו מתחים חברתיים, יצרי שלטון ותחושת יתמות לאחר חורבן. שהם היו נגועים בפחדים אפוקליפטיים וקדחת משיחית. אך המורשת שירש בודנהיימר היא של בית מדרש כמקום דמוקרטי, חכם, מורכב, בעל חוש הומור, מאבחן את המצב האנושי בענווה.

משא ומתן לימודי

את שני גיבוריו – גיבורי ההיסטוריה המדינית והיצירה התרבותית של ישראל – הוא מלמד כיצירה הלקוחה מספרות חז"ל, כפי שהוא מבקש לקרוא אותה. הספר על שלמה צמח ובן־גוריון לא שואב את הטון שלו מהמקרא, בו מתגלים אפיונים אחרים: מידת הדין, ראשוניות, עלילתיות, מיתוסים לרוב ומשפט מחמיר. אבחנות אלה, בין הספרות המקראית והמשנאית והתלמודית,

את הניתוח הכירורגי המתבצע בהמונים אלא את הצמיחה מלמטה של תרבות-נגד הבוחנת כל יחיד. בן-גוריון, חברו, חש את בדידותו אחרת: הוא האמין בתנועה הגדולה של הרבים, במפה הגדולה של הפוליטיקה. צמח, שידע את מגבלותיו שלו, הכיר לא פחות את העיורון המלווה את מעשי חברו. צמח קרא לגילוי רגישות כלפי מחירים אפשריים הנובעים מהערצת הפוליטיקה. הוא האמין כי הפוליטיקה זקוקה למערכת חיסונית חזקה הצומחת מן המעשה החברתי, מהעבודה, מהיצירה התרבותית. הוא האמין כי הפוליטיקה נמדדת ביכולתה להצמיח תנאים לבניית חברה ותרבות. השתלטותה המוקדמת על כל תחומי החיים תביא לכך שהיא תהרוס את הרקמות המתהוות. בן-גוריון לעומתו האמין ביכולתה של הפוליטיקה לעורר מהפכה חברתית, דפוסים להכרעה שלא מתהווים במוחם הטוב של פילנטרופים אלא בהתגוששות הציבורית של קהל המגשימים הזהה לאזרחי המדינה כולם. הוא לא האמין במדינה של זכויות אלא באחריות משותפת של מגשימים המוטלת על כל אחד מאזרחיה.

בחברה היישובית, ובייחוד בחלקים שעוצבו על ידי אנשי העלייה השנייה, היצרים עבדו חזק, אך הם לוו ברוח

אומר ולטר בנימין, חושפים בו את הבטנה של הבגד הרשמי שהושרש כה חזק בגלל פשטנותו. ביצירתו זו של בודנהיימר אין נביא ולא בת קול. האנשים נשארים עם שאלות וקרעים המאחים אלה את אלה. שלמה צמח, גיבורו של הספר שבו עניינו כאן, היה איש שכשם שבלט בייחודו בעולמה של העלייה השנייה, כן הייתה עדיין בערוב ימיו ציפייה דרוכה של רבים לקולו הכתוב. בדרכו המורכבת, בחוש ההומור שלו, בשאלותיו על הסמכות, הוא צריך היה להיראות בימינו כאיש המבוך, כאיש ללא דרך. אך הוא היה דווקא איש נחרץ, בעל עקרונות של ברזל, נאמן עד מאוד לחלומות נעוריו גם בימי שיבה. עושרו האינטלקטואלי כאיש רנסנס, כאיש הגות ופילוסופיה, ובה בעת כאיש השדה וכסופר ופדגוג עשיר, עשו אותו לאריסטוקרט צנוע. לא חוגג בהמון ולא מצית מדורות סביבו, אך מחפש יחידים ומגשים את שהציב בפניו. הוא לא היה בודד, אך שמר בקנאות על יחידותו ועל אחריותו.

המחירים הנובעים מהערצת הפוליטיקה

צמח גילם תורת נסתר שליוותה את המעשה הציוני, תורה שלא חיפשה

דעת ותרבות. כחקלאי, מטענו הרוחני והתבוננותו הביאו אותו לאמונה בתהליכים ארוכים ולהאזנה לייאוש המחלחל, הנראה בעיניו כיותר חכם מתעמולה מזויפת. הוא חשש מהמפגש של עם ישראל עם הכוח וביקש לדחות את הריבונות היהודית עד שתבשיל. דוד בן-גוריון האמין ברגע הפוליטי, בהזדמנות ובקפיצת הגורל למדינת היהודים, המחוסנת על ידי האתיקה המקראית הרחוקה מפני השחתה.

בזמן שהאימפריות שיחקו במזרח התיכון את משחקי המזל שלהן, חיפש בן-גוריון דרך כיצד להשתלב במשחק על ידי יצירתיות פוליטית. שלמה צמח ביקש לפרוש ממשחקים אלו אל "יום קטנות" של התיישבות ובניין הארץ בד בבד עם תיקון חברתי תרבותי.

לאחר מלחמת העולם השנייה, כשכל הציוויליזציה כמו שקעה לתהומות, ביקש צמח להמשיך לצמוח תחת כנפי האימפריה הבריטית מתוך חשש מתוצאות מלחמת העצמאות, שתסתיים, לדעתו, במפלה או בהנצחת הסכסוך הערבי-יהודי, שני פחדים עמוקים שליוו אותו שנים. עמדתו זו של צמח היתה מעוגנת בתפיסתו את תפקיד החברה ואת תפקידה של התרבות בחברה. היום אנו חשים היטב את הכאב המתגלגל. השאלות ששאלו שני חברי הילדות

שריחפה על פני התהום והצילה לא פעם את מנהיגיה. הם האמינו כי המשימה הפוליטית באה מחברותא אנושית ושבה אליה. אמנם, הציפייה הזו הדליקה לא מעט קוצי פילוג חריפים, אך היא גם הפילה איש על צווארי רעהו. בן-גוריון היה ייחודי בכך שלא ציפה לאירועים של נפילה של איש על צווארי רעהו. הוא אמנם ציפה להדרכתו המוסרית המתוחה של ברל כצנלסון, שכדברי ישעיהו לייבוביץ היה פוליטיקאי שערער והרהר אודות מקצועו. בזמן המבחנים הגדולים ביותר של הקמת המדינה, ברל כצנלסון לא היה בחיים ובן-גוריון היה ללא חברים.

שיקולי כוח מול פולחני כוח

סיפורה של החברה הישראלית מוצג בספר זה דרך המפגש בין בן-גוריון ושלמה צמח. בן-גוריון היה איש נחרץ, פוליטיקאי הנושא תודעת ייעוד, תחושה מובהקת מאוד של תפקיד; זהו איש המכוון כל כולו ללידה מדינית פוליטית של עם. הוא התכוון לתפקיד הזה מילדות. העיקר בחייו התגלה בקריאתו החדה את האתגרים אך גם בכוחו לתבוע, לערוך שיקולים של כוח בלי לקבל פולחנים של כוח. צמח, לעומת זאת, היה איש של שיקולי

הללו, בשני האחים, והציע לדב סדן לחשוב אם הם אינם אלא איש אחד. הרהוריו אלה של ברל היו, כנראה, מקור להשראה לעיצובו הבדיוני של יסנוגורסקי, גיבור המחזה "כנרת כנרת" של נתן אלתרמן. איש אחד שלא היה יכול לשאת את המתח הגדול והתפלג לשניים. אלא שברל כצנלסון האמין כי הקצוות הללו לא יכלו להשתולל חופשי לנוכח מצבו של העם היהודי ומכאובי החברה. כמו אמר אחד מהחסידים: יש שיגעון – הפתרון היחידי לו הוא השפיות. ברל האמין כי במצב הקריטי בו הוא חי אין להיכנע לדחפים הללו של טירוף קדוש. הוא חשב שהאחים שוחט יוכלו ליצור כאן יחד משהו שפוי. דב סדן שאל את ברל מה יכול להרגיש איש המכיל בתוכו את שתי סערות הלב הללו. ברל ענה לו, והפעם כנראה התכוון לעצמו, שבמוחו של האיש המכיל את שני הקצוות, שורה התופת.

ברגעי גדולה וברגעי בדידות

דוד בן-גוריון ושלמה צמח, אנשי פלונסק, לא היו איש אחד. כל אחד הלך לדרכו השונה, אך אנו יורשיהם חיים את המתח הגדול לא רק כמתח פסיכולוגי אישי אלא כדרכים העומדות בפני דורנו.

ושני יריבי הבגרות נותרו עמנו כשאלות עמוקות וקשות הנתפסות שוב ועוד בקשתן הרחבה.

איש אחד שהתפלג לשניים

דב סדן נזכר בפגישה שהייתה לו עם ברל כצנלסון. נודע לו אז כי שניים מהחשובים בעלייה השנייה, ישראל ואליעזר שוחט, היו אחים. הוא תמה: איך זה יכול להיות? הרי האחד, ישראל, אקטיביסט, מנהיג סוחר ורומנטי, ה"שייח" של השומרים; והשני, אליעזר, מסתגף ושתקן, איש עבודה וספר. הוסיף ברל כצנלסון על תמיהתו של דב סדן, שלאחד מהאחים יש נטייה להיות יורודיבי, כלומר משוגע, איש הרוח בסגפנותו, כטיפוס של רוסי קדוש המתבצר בפשטות מופגנת, גם לשני נטייה לטירוף רוח רוסי, אך לטירוף המתפרץ, הרועם, בעל היצרים הגודשים, השוברים מוסכמות, הפורצים את גדרות המתחם החברתי והנימוס הקפוא. "סומודור" קראו לשיגעון הזה ברוסיה. טיפוסים אלה של נגועי רוח שוטטו ברחבי רוסיה בין המהפכות הגדולות של 1905 ו-1917. והנה, התגלגלו שניהם, טען ברל כצנלסון, אל בין אנשי העלייה השנייה בדמות האחים שוחט. ברל כצנלסון הרהר בשני הקצוות

הזמן עושה אותם לזרים לא רק זה לזה, אלא גם לסביבתם. על כן כה נוגעת ללב רגישותו של הסופר בן ימינו, כשהוא מגלה את הידידים והיריבים הללו כשהם מחפשים זה את זה. והפעם דווקא שלמה צמח הנשכח, החי במצוקה, מוכיח למנהיג הזקן כי חברות היא צורך אמיתי, וכי דווקא האתגר הגדול של הפוליטיקה הנו לא הגמילה מחברות למען המשימה אלא היכולת לגלות בתוכן של ההכרעות את בני האדם הקונקרטיים ואת היכולת לרקום חיים של דו־שיח חברי.

היו שנים שבהן בן־גוריון היה רכון על ענייניו במשרד ראש הממשלה. הם היו גדולים וכלליים. שלמה צמח ישב בבתי הקפה של ירושלים וחי את משבי הרוח המתחלפים בספרותה ובתרבותה של המדינה. הם גילו לו את מה שלא נתגלה לראש הממשלה: את אשר חווה מה שחש אריה בודנהיימר, הצעיר ממנו בשני דורות.

אני עצמי פגשתי את שני גיבורי הספר הזה גם ברגעי גדולה וגם ברגעי בדידות עמוקה. על שניהם עברה התקופה כשהם חשו כיצד

